

ΣΥΝΤΟΜΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

(Σειρά κηρυγμάτων)

ΚΛΗΜΗΣ ΡΩΜΗΣ

Η Β΄ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ

1. Πρόκειται περί όμιλίας

(α) Τό κείμενο αυτό, ή λεγομένη Β΄ Ήπιστολή προς Κορινθίους του Κλήμεντος Ρώμης, δέν εἶναι ἔπιστολή, ἀλλά εἶναι μιά όμιλία, ἕνα κήρυγμα. Κήρυγμα ὅχι του ἔπισκόπου Ρώμης Κλήμεντος ἀλλά κάποιου ἄλλου, ἀγνώστου μέχρι τώρα σ΄ ἡμᾶς χριστιανού.¹ Καί ἀκόμη μπορούμε νά ποῦμε ὅτι τό κήρυγμα αυτό ἐκφωνήθηκε περίπου στά χρόνια 140-150 μ.Χ.²

Όλο τό ὕφος τῆς λεγόμενης αὐτῆς Ήπιστολῆς δείχνει ὅτι αὐτή εἶναι κήρυγμα. Καί αυτό φαίνεται ἰδιαίτερα σέ δύο περικοπές. Στήν μιά περικοπή διαβάζουμε: «Όχι μόνο τώρα, πού μᾶς διδάσκουν οἱ πρεσβύτεροι νά προσέχουμε αὐτά πού μᾶς λένε, ἀλλά καί ὅταν θά πᾶμε σπίτι μας νά θυμόμαστε τίς ἐντολές του Χριστοῦ καί νά μή μᾶς παρασύρουν οἱ κοσμικές ἐπιθυμίες» (17,3).³ Ἀπό τήν περικοπή αὐτή πράγματι φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά κήρυγμα.

Καί σέ μιά ἄλλη περικοπή βλέπουμε τήν προσφώνηση «ἀδελφοί καί ἀδελφές», πού εἶναι προσφώνηση ἱεροκήρυκα. Καί ἀκόμη σ΄ αὐτήν τήν περικοπή διαβάζουμε γιά ἱερό κείμενο πού ἀνέγνωσε ὁ όμιλητής. (19,1).⁴ Πρόκειται γιά τό ἀγιογραφικό ἀνάγνωσμα, πού διάβασε ὁ όμιλητής πρὶν ἀπό τό κήρυγμά του, καί σ΄ αυτό τό ἀνάγνωσμα θά ἀναφέρθηκε ἀσφαλῶς καί τό κήρυγμά του, ὅπως γίνεται καί σήμερα. Ἄς παρατηρήσουμε ὅτι τό ἀνάγνωσμα, ἐπειδή εἶναι ἀγιογραφικό, τό καλεῖ «Θεόν τῆς ἀληθείας», ἐπειδή στήν Ἁγία Γραφή πράγματι όμιλεῖ ὁ Θεός.

(β) Γεννάται ὅμως τώρα ἕνα ἐρώτημα: Πῶς τό κείμενο αυτό συνδέθηκε μέ τήν πρώτη Ήπιστολή του Κλήμεντος καί λέγεται ὡς δεύτερη Ήπιστολή του ἔπισκόπου αὐτοῦ, ἀφοῦ δέν προέρχεται ἀπ΄ αὐτόν καί μάλιστα δέν εἶναι Ήπιστολή ἀλλά κήρυγμα; Ὡς ἐξῆς μπορεί νά ἐξηγηθεῖ τό πράγμα⁵: Τό κείμενο τῆς «Ήπιστολῆς» εἶναι, πραγματικά, κήρυγμα πού ἐκφωνήθηκε στήν Κόρινθο. Τό συμπεραίνουμε δέ αυτό ἀπό τό ὅτι ὁ όμιλητής στό 7ο κεφάλαιο, μιλώντας γιά τόν ἀγῶνα πού πρέπει νά κάνουν οἱ χριστιανοί, λέει γιά τούς ἀθλητικούς ἀγῶνες πού κάνουν οἱ ἄνθρωποι στόν τόπο τους. Καί μάλιστα, λέει, ἔρχονται πολλοί ἀπό μακρῶς, πλέοντες θάλασσης, γιά νά αγωνιστοῦν σ΄ αὐτούς τούς ἀγῶνες ἢ καί νά τούς παρακολουθήσουν. Καί μέ βάση αὐτούς τούς ἀθλητικούς ἀγῶνες περιγράφει τόν πνευματικό ἀγῶνα τῶν χριστιανῶν.⁶ Τέτοιοι

ἀθλητικοί ἀγῶνες γίνονταν στήν Κόρινθο, οἱ γνωστοί ὡς Ἴσθμια. Στήν Κόρινθο, λοιπόν, ἐκφωνήθηκε ἡ παρούσα ὁμιλία. Ἀλλά στά ἀρχεῖα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου φυλασσόταν ἡ Ἐπιστολή τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Κλήμεντος, πού διαβαζόταν συχνά στίς συνάξεις. Μαζί μέ αὐτή τήν γνήσια Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος, καί ἴσως στό ἴδιο χειρόγραφο, θά ἦταν καί ἡ παρούσα ὠραία ὁμιλία τοῦ ἀγνωστου σέ ἡμᾶς κήρυκα. Καί ἡ σύναψη αὐτή τῶν δύο κειμένων, τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Κλήμεντος καί τῆς ὁμιλίας μας αὐτῆς, προκάλεσε τήν σύγχυση καί ἀποδόθηκαν καί τά δύο κείμενα στόν Κλήμεντα. Ἔτσι ἡ ὁμιλία, πού ἐξετάζουμε, ὀνομάστηκε Δεύτερη Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους.⁷

2. Συγγραφέας τῆς Ὁμιλίας

(α) Γιά τόν συγγραφέα τῆς Ὁμιλίας αὐτῆς, τῆς λεγομένης Β' Ἐπιστολῆς τοῦ Κλήμεντος, δέν γνωρίζουμε ποιός εἶναι αὐτός. Εἶπαν γιά τόν πάπα Σωτήρα,⁸ γιά ἓναν ἄλλο πάπα, τόν Ὑγῖνον (136-140),⁹ γιά ἓναν Ἐρμᾶ,¹⁰ χωρίς ὅμως νά μποροῦν νά καθορίσουν μέ βεβαιότητα ἓνα συγγραφέα. Ἀλλά δέν μᾶς πειράζει αὐτό. Καί σέ πολλά βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς δέν γνωρίζουμε τόν συγγραφέα τους, τά πιστεύουμε ὅμως ὡς θεόπνευστα, ἰσόκυρα μέ τά ἄλλα, τά ἐπώνυμα βιβλία.

(β) Εἴμαστε πάντως εὐγνώμονες σ' αὐτόν τόν ἀγνωστο συγγραφέα τοῦ ὠραίου αὐτοῦ κηρύγματος καί εἴμαστε πάλι εὐγνώμονες στόν Μητροπολίτη Σερρών καί ἀργότερα Νικομηδείας τόν Φιλόθεο Βρυέννιο, πού τό ἔτος 1875 ἐξέδωσε γιά πρώτη φορά ὀλόκληρο τό κείμενο τῆς Ὁμιλίας μαζί μέ τήν γνήσια Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος.¹¹

3. Ὠφέλιμη Ὁμιλία

Ἡ φερομένη ὡς Β' Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος εἶναι μιά ὠραία ὁμιλία, πού μᾶς ἔρχεται ἀπό παλαιά, ἀπό τήν Ἐκκλησία τοῦ δευτέρου αἰῶνα· εἶναι τό παλαιότερο σωζόμενο γραπτό κήρυγμα. Καί τό κήρυγμα αὐτό τό διάβαζαν οἱ ἅγιοι Πατέρες καί τό διέσωσε ἡ Ἐκκλησία μας. Δέν ἐπιτρέπεται, λοιπόν, ἡμεῖς νά τό ἀγνοοῦμε ἢ νά τό περιφρονοῦμε. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός στό ἔργο του Ἱερά Παράλληλα παραθέτει ἀπό τήν ὁμιλία αὐτή,¹² τήν λεγόμενη Β' Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος, καί ὁ μέγας διδάσκαλος Ὁριγένης γνώριζε τό κείμενο αὐτό. Ὁμοίως ὁ 85ος Κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατατάσσει τήν Ὁμιλία αὐτή στόν Κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως καί τήν Α' Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος.¹³

4. Περιεχόμενο τῆς Ὁμιλίας

Ἡ Ὁμιλία αὐτή λέγει γενικά γιά τήν σωστή ζωή, πού πρέπει νά κάνουμε γιά τήν σωτηρία μας· γιά τήν μετάνοια πού πρέπει νά δείξουμε μέ τά καλά μας ἔργα. Ὁ κήρυκας τῆς Ὁμιλίας αὐτῆς διακατέχεται ἀπό τό πρόβλημα τῆς κρίσης καί τῆς μετάνοιας. Ἀρχίζει μέ τήν δήλωση ὅτι ὁ Χριστός εἶναι Θεός, κριτής ζώντων καί νεκρῶν, καί ὅτι δέν πρέπει νά περιφρονοῦμε τήν σωτηρία μας. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι αὐτή ἡ ἀρχή τῆς Ὁμιλίας εἶναι καί τό γενικό θέμα της. «Ἀδελφοί – ἀρχίζει ὁ κήρυκας τήν Ὁμιλία του – οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περί Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς περί Θεοῦ, ὡς περί κριτοῦ ζώντων καί νεκρῶν· καί οὐ δεῖ ἡμᾶς μικρά φρονεῖν περί τῆς σωτηρίας ἡμῶν» (1,1).

Στόν Χριστό, λέει παρακάτω ἡ Ὁμιλία, ὀφείλουμε πολλά εὐεργετήματα, καί ἀπαριθμεῖ τά εὐεργετήματα αὐτά, ἐκθέτοντας τίς μεγάλες ὠφέλειες τῆς ἐνανθρωπήσεώς Του (κεφ. 1-4). Ἀλλά στά εὐεργετήματα αὐτά τοῦ Χριστοῦ σέ ἡμᾶς ἐμεῖς πρέπει νά ἀνταποκριθοῦμε μέ εὐγνωμοσύνη, μέ σωστή ζωή, σάν χριστιανοί πού εἴμαστε. Πρέπει νά Τόν ὁμολογοῦμε μέ ἔργα καλά: Νά μήν ἀκολασταίνουμε, νά μήν φθονοῦμε καί νά μήν κατηγοροῦμε ὁ ἓνας τόν ἄλλο, ἀλλά νά ζοῦμε μέ ἀγάπη καί συμπόνια. Ἄς ἀκούσουμε πῶς πρέπει νά ὁμολογοῦμε τόν Χριστό, πού μᾶς χάρισε τόσα εὐεργετήματα: «Ὡστε, οὖν ἀδελφοί, ἐν τοῖς ἔργοις αὐτόν ὁμολογῶμεν, ἐν τῷ ἀγαπᾶν ἑαυτούς, ἐν τῷ μή μοιχᾶσθαι, μηδέ καταλαλεῖν ἀλλήλων, μηδέ ζηλοῦν, ἀλλ' ἐγκρατεῖς εἶναι, ἐλεήμονας, ἀγαθοῦς· καί συμπάσχειν ἀλλήλοις ὀφείλομεν καί μή φιλαργυρεῖν. Ἐν τούτοις τοῖς ἔργοις ὁμολογῶμεν αὐτόν, καί μή ἐν τοῖς ἐναντίοις» (4,3). Ἡ μετάνοια καί ἡ ἐγκράτεια, λοιπόν, συνιστοῦν τά κύρια χαρακτηριστικά τοῦ πιστοῦ. Καί στά ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ κειμένου, ἀπό τό 5-18, πού εἶναι καί τό κύριο μέρος τῆς ὁμιλίας, ὁ ὁμιλητής καθορίζει τόν τρόπο, γιά νά ζεῖ ὁ χριστιανός μέ μετάνοια καί ἐγκράτεια.

Στά τελευταῖα δύο κεφάλαια, τό 19 καί 20, ἔχουμε τήν περιγραφή τῆς ἀντιμισθίας. Ἄν ζήσουμε βίο ἐγκρατῆ μέ μετάνοια, θά ἀπολαύσουμε τά ἀγαθά τῆς ἀναστάσεως.

(Συνεχίζεται)

† Ὁ Μητροπολίτης Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως Ἱερεμίας

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Γιά Β' ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μιλάει γιά πρώτη φορά ὁ Εὐσέβιος, τήν ὁποία ὁμως δέν θεωρεῖ γνήσια: «Ἰστέον δ' ὡς καί δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή· οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καί ταύτην γνώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μηδέ τούς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρησμένους ἴσμεν» (Εκκλ. Ἱστορ. 3,38). Τό ἴδιο λέει γιά τήν Ἐπιστολή καί ὁ Ἱερόνυμος (στό ἔργο του *De viris illustribus* 15), πού ἐξαρτᾶται

ἀπό τόν Εὐσέβιο (Λέει: «...*Quae a veteribus reprobat*»). Μόλις τόν πέμπτο αἰώνα φέρεται τό κείμενο, σέ ἑλληνικά καί συριακά χειρόγραφα, ὡς δεύτερη ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος· πολύ ἀργότερα ὁ Φώτιος λέει γιά τήν Ἐπιστολή «ἡ δέ λεγομένη δευτέρα ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται» (Μυριόβιβλος 126).

2. Τελευταία ὁ G. Stanton ὑπεστήριξε ὅτι τό παρόν κείμενο ἀνήκει στήν ἐποχή τοῦ 180 καί προέρχεται ἀπό ρωμαϊκοὺς κύκλους. «Ἡ ἄποψη αὐτή ἔχει σοβαρά ἐπιχειρήματα, ἀλλά ἡ ὅλη φιλολογικο-θεολογική δομή τοῦ κειμένου κατανοεῖται καλύτερα ὅταν τοποθετηθῇ στήν ἐποχή τοῦ 140-150» (Παπαδόπουλος, Πατρολογία Α', σ. 199).

3. «Καί μή μόνον ἄρτι δοκῶμεν πιστεύειν καί προσέχειν ἐν τῷ νοουθετεῖσθαι ἡμᾶς ὑπό τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλά καί ὅταν εἰς οἶκον ἀπαλλαγῶμεν μνημονεύομεν τῶν τοῦ Κυρίου ἐνταλμάτων καί μή ἀντιπαρελκώμεθα ὑπό τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν» (17,3).

4. «Ὡστε, ἀδελφοί καί ἀδελφαί, μετὰ τόν Θεόν τῆς ἀληθείας ἀναγινώσκω ὑμῖν ἐντευξίν εἰς τό προσέχειν τοῖς γεγραμμένοις, ἵνα καί ἑαυτοὺς σώσητε καί τόν ἀναγινώσκοντα ἐν ὑμῖν» (19,1).

5. Εἶναι ἡ πιό πιθανή λύση, πού δόθηκε ἀπό τούς Lightfoot, Funk καί Kruger.

6. «Ὡστε οὖν, ἀδελφοί μου, ἀγωνισώμεθα, εἰδότες ὅτι ἐν χερσίν ὁ ἀγών, καί ὅτι εἰς τούς φθαρτοὺς ἀγῶνας καταπλέουσιν πολλοί, ἀλλ' οὐ πάντες στεφανοῦνται, εἰ μή οἱ πολλὰ κοπιάσαντες καί καλῶς ἀγωνισάμενοι. Ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα, ἵνα πάντες στεφανωθῶμεν. Ὡστε θέωμεν τήν δόδν τήν εὐθείαν, ἀγῶνα τόν ἀφθαρτον καί πολλοί εἰς αὐτόν καταπλεύσωμεν καί ἀγωνισώμεθα, ἵνα καί στεφανωθῶμεν· καί εἰ μή δυνάμεθα πάντες στεφανωθῆναι, κἄν ἐγγύς τοῦ στεφάνου γενώμεθα. Εἰδέναι δέ ἡμᾶς δεῖ ὅτι ὁ τόν φθαρτόν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἐάν εὐρεθῇ φθείρων, μαστιγωθείς αἴρεται καί ἔξω βάλλεται τοῦ σταδίου» (7,1-4).

7. «Εἶναι ὅμως πολύ πιθανόν ὅτι ἡ σύγχυσις ἔγινε κατά πρῶτον ὄχι μεταξύ τῶν Κορινθίων ἀλλά μεταξύ τῶν Ἀντιοχείων, τῶν ὁποίων ἐκπρόσωπος φαίνεται ὅτι ἀντέγραψεν εἰς τήν Κόρινθον μαζί καί τά δύο κείμενα· ἴσως δέ ἔπραξε τοῦτο ὁ Ἡγήσιππος» (Χρήστου, Πατρολογία Β', σ. 374).

8. Ἀπεδόθη ἡ συγγραφή τῆς Ὀμιλίας στόν πάπα Σωτήρα (166-175), ἐπειδή ὁ Διονύσιος Κορίνθου συνδέει ἐπιστολή τοῦ πάπα αὐτοῦ πρός Κορινθίους μέ τήν γνήσια ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος. Βλ. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία 4,23.11. Τήν συγγραφή τῆς Ὀμιλίας ἀποδίδουν στόν Σωτήρα μεταξύ τῶν ἄλλων καί οἱ Hilgenfeld καί Harnack. Αὐτό ὅμως εἶναι ἀβάσιμο, γιατί, ὅπως εἶπαμε, τό κείμενο δέν εἶναι ἐπιστολή, ὅπως εἶναι τό κείμενο τοῦ πάπα Σωτήρα πρός Κορινθίους, ἀλλά ὁμιλία. (Βλ. Χρήστου, μνημ. ἔργ., σ. 374).

9. Κατά τήν γνώμη τοῦ R. Grand.

10. Γιατί οἱ ἰδέες τῆς Ὀμιλίας μοιάζουν μέ τίς ἰδέες τοῦ ἔργου τοῦ Ἑρμᾶ Ποιμήν, ὅπως θά δοῦμε στήν μελέτη μας.

11. Τό κείμενο τῆς Ὀμιλίας σέ μερικά του σημεῖα εἶναι ἐφθαρμένο. Ὅλα τά κενά τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κώδικα συμπλήρωσε ἡ ἔκδοσις τοῦ Φιλοθέου Βρυεννίου, βάσει τοῦ Κώδικα τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ ἔτους 1056, πού ἀνήκει στό Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στήν Κωνσταντινούπολη, καί τώρα βρίσκεται στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ τίτλος τῆς ἐκδόσεως εἶναι: «*Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Κλήμεντος Ρώμης αἱ δύο πρός Κορινθίους ἐπιστολαί. Ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου νῦν πρῶτον ἐκδιδόμεναι πλήρεις μετὰ προλεγομένων καί σημειώσεων ὑπό Φιλοθέου Βρυεννίου, Μητροπολίτου Σερραῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875, 80 σ.σ. ρξθ + 188*».

Βλ. γιά περισσότερα τήν μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Μπόνη εἰς ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ Migne (Κ.Ε.Π.Ε.) σ. σνέ' ἕξ.

12. Μέ τήν ἐνδειξη μάλιστα «*τοῦ ἁγίου Κλήμεντος*».

13. Λέει αὐτός ὁ Κανόνας: «*Ἐστω δέ ὑμῖν πᾶσι κληρικοῖς καί λαϊκοῖς βιβλία σεβάσματα καί ἅγια, τῆς μέν Παλαιᾶς Διαθήκης Μωϋσέως πέντε... ἡμέτερα δέ, τουτέστι τῆς Καινῆς Διαθήκης, εὐαγγέλια τέσσαρα... Παύλου ἐπιστολαί δέκα τέσσαρες, Πέτρου ἐπιστολαί δύο, Ἰωάννου τρεῖς, Ἰακώβου μία, Ἰούδα μία, Κλήμεντος ἐπιστολαί δύο*» — Ὑπῆρξαν καί ἀνατολικοὶ θεολόγοι, πού δέχτηκαν τό κείμενό μας ὡς γνήσια Ἐπιστολή τοῦ Κλήμεντος: «*Πρῶτος ἴσως ὁ συγγραφεὺς τῶν ψευδιουστινείων Ἀποκρίσεων πρός Ὀρθοδόξους, ἔπειτα δέ οἱ Τιμόθεος, Σεβῆρος, Δωρόθεος ἀββάς, Μάξιμος ὁμολογητής. Ἴσως τήν ἐγνώριζεν ἤδη ὁ Ὀριγένης*» (Χρήστου, Μνήμ. ἔργ., σ. 373).